

DE TAAL VAN DE ENGELENBURCHT

Ben Schomakers: *De taal van de hemel*

door Marc De Kesel

Minstens drie eeuwen afstand heb je nodig, wil je serieus aan denken doen. Dit advies hebben we van Friedrich Nietzsche. Niet denken dus dat je het over de actualiteit moet hebben om adequaat filosofie te bedrijven. Je moet de eigen tijd achter je laten en je inleven in de idiosyncrasieën waarin vroeger ooit werd gedacht, pas dan komt datgene aan de oppervlakte waar het vandaag op aankomt, maar door de waan van de dag ondergesneeuwd blijft. En als dat niet veel oplevert, want zeker is dit nooit, heb je minstens een mooie oefening in multiculturalisme meegepikt. Of in filosofie, want wat is het verschil?

Ben Schomakers is zo'n filosoof. En hij is niet te beroerd om Nietzsches 'drie eeuwen' met een fors veelvoud te vermeerderen. Hij vertaalde een volstrekt oneigentijdse auteur, en van die auteur koos hij dan nog eens een van zijn meest weerbarstige teksten: het traktaat van Pseudo-Dionysius de Areopagiet over de 'hemelse hiërarchie'. Een tekst uit de late vijfde eeuw die over Gods huishouding, en meer bepaald over zijn engelen gaat. Dionysius voorziet hen van een definitie en een hiërarchie die door anderhalf millennium christendom voor lief — lees voor waarheid — zal worden genomen.

Wie denkt dat het alleen maar om de zoveelste vrome tekst gaat, laat zich meeslepen door de goedkope blik waarmee vandaag tegen het christelijke denken wordt aangekeken. Al baadt de tekst inderdaad wel in een sfeer van piëteit. Alleen al de naam van de auteur wijst in die richting. Die noemt zich Dionysius, een bekeerling van Paulus (1 Handelingen 17, 33). Een vrome leugen, want de tekst is van zwaar neoplatonische signatuur en valt meer dan vier eeuwen later te dateren. Vandaar het prefix 'pseudo' dat de auteursnaam naderhand heeft meegekregen.

Dit traktaat heeft geschiedenis gemaakt. Letterlijk. Zolang het christendom het over engelen heeft gehad (en dat is nog steeds het geval, zij het nu minder openlijk), was en is dit de basale referentietekst. De

hemelse hiërarchie is er een van de engelen, waarbij serafijnen en cherubijnen op een hogere trap staan dan bijvoorbeeld aartsengelen en engelen. Die laatste zijn de laagste in hun soort, maar geven wel hun naam aan al hun hogere soortgenoten.

En toch is dit geen echt correcte weergave, want de tekst gaat niet over wat wij onder 'hiërarchie' verstaan, maar over wat dat Griekse woord in de vijfde eeuw betekende: 'heilig beginsel'. Schomaker vertaalt de titel — terecht — als: *Over het hemels hiërarchisch beginsel*. Een 'archè', een beginsel, doorzindert de hele kosmos, de hemelse én de aardse contreien. Deze ontologische 'zindering' heeft een structuur, en die wordt in Dionysius' tekst uitvoerig uiteengezet.

Schomakers heeft zich helemaal in de tekst ingegraven. Louter op basis van het soort Grieks waarin het traktaat is geschreven, is hij erachter gekomen dat de auteur geen native speaker kan zijn geweest, maar waarschijnlijk afkomstig was uit Syrië, hoogstwaarschijnlijk uit de intellectuele metropool Caesarea. Al haalde hij zijn intellectuele 'stuff' wel degelijk in Griekenland, in Athena, ook in de late vijfde eeuw nog steeds hét filosofische centrum. Dionysius is meer

bepaald schatplichtig aan Proclus, de grote systematicus van het neoplatonisme, dat twee eeuwen eerder met Plotinus een aanvang had genomen. Die laatste had de 'emanatie' uit het Ene (zoals Plotinus dat beschrijft) gesystematiseerd in een hiërarchisch geheel van 'hypostasen'.

Dionysius gebruikt een aan Proclus ontleende structuur, maar noemt de 'hypostasen' 'engelen'. Aan gene zijde van het Zijn is het Ene, dat overstroomt van goedheid en in die genadige stroom alles wat is doet ontstaan. Dat zijn eerst de hogere, puur ideële zijnden, de 'intellecten' of, in Dionysius' taal, de 'engelen' en vervolgens geven deze ook een bestaan aan de lagere — lees: materiële — zijnden.

De mens staat in een tussenpositie: een materieel wezen met 'spirit', met een geestelijk vermogen tot vrijheid en denken. Daarom kan de mens weet hebben van het Ene en zijn hypostasen en kan hij zich door die laatste laten inspireren en leiden. Hij kan meer bepaald weten dat zij 'engelen' zijn die boodschappen van hogerhand bevatten en ons helpen om datgene te doen waar de hele Schepping op uit is: de weg terug te gaan naar het Ene of, in christelijke termen, naar God. De mens heeft er dus alle belang bij om de rangorde van die engelen te kennen, want zij zijn bakens op de weg naar onze zijnsvervulling, naar de 'hiërarchie', het 'heilig beginsel', de bron van alle zijn, de Ene God. Vandaar Dionysius' traktaat: het licht ons uitvoerig in over de hemelse 'hiërarchie' die, uitgaande van God, gaat van Serafijnen, Cherubijnen en Tronen, over Krachten, Overheden en Machten, tot Heerschappijen, Aartsengelen en Engelen. Langs die 'hemelse trap' van drie maal drie bereikt ons de genade van het Ene en kunnen (en moeten) wij van onze kant ook zelf naar het Ene reiken.

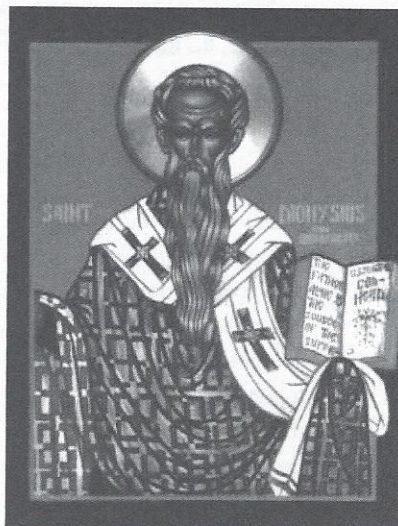
Volgens Schomakers is er echter meer. Het gaat niet enkel over engelen als zodanig. In zijn tekst maakt Dionysius een ander, minder zichtbaar, maar volgens Schomakers belangrijker opzet waar: Dionysius schrijft een 'essay over de mogelijkheid van

de intieme communicatie tussen engelen en mensen'. 'Engelen melden zich niet spontaan of breken niet ongevraagd in het leven in, maar moeten ervaren worden door wie daar ontvankelijk voor is, zich daar ontvankelijk voor gemaakt heeft en nadien zelfs iets, een glimp, van de zuiverheid en de werkzaamheid van de engelen in het eigen leven gaan belichamen.'

Schomakers noemt het zijn 'intimiteitstheze' en geeft grif toe dat, als die klopt, 'Dionysius haar wel luider had mogen verkondigen'. Het is een fenomenologische lectuur van het traktaat. Schomakers ziet er vooral een analyse van gewaarwording en ervaring in. Die moeten gevormd en bijgeschaafd worden om überhaupt datgene te kunnen ervaren wat hen mogelijk maakt: de gegevenheid van de werkelijkheid (die zich inderdaad 'geeft') én de gegevenheid van onze ontvankelijkheid voor de werkelijkheid. Die 'gift' ervaren vereist van de mens een openheid die niet voor de hand ligt. Naast een inzicht in de hemelse 'hiërarchie' wil Dionysius' tekst de lezer ook deze ontvankelijkheid bijbrengen, een ontvankelijkheid die zijn ontologische pendant vindt in de hogere regionen van het zijn.

Schomakers zet zijn eigen, bij momenten erg originele fenomenologische lezing van deze oud-christelijke tekst helder en consequent door. Dat is zijn grote verdienste en het maakt van zijn boek een echte aanrader. Maar het maakt ook dat hij de receptiegeschiedenis van dit traktaat wat onderbelicht houdt en andere mogelijke interpretaties iets te gemakkelijk links laat liggen. Zo verwijst hij in het hoofdstuk over 'Het gezag van de engelen' naar Giorgio Agamben, die eveneens over dit traktaat geschreven heeft en het

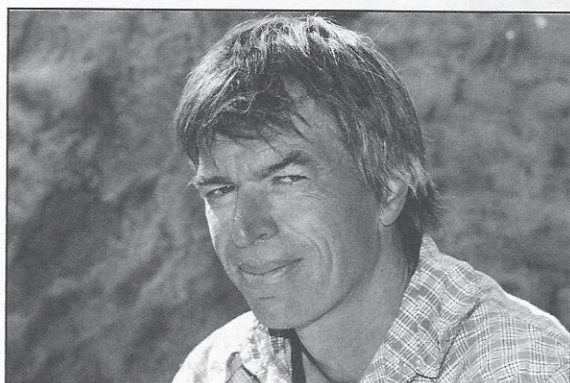
Griekse *hiërarchia* ook niet als rangorde, maar als beginsel vertaalt, of exacter als 'heilig gezag', als 'heilige Herrschaft'.¹ Zeer terecht, beaamt Schomakers, maar hij laat Agambens interpretatie verder onbesproken, zij het niet zonder zich te laten ontvallen dat het 'eigenlijk een enigszins dubieus pleidooi [betreft] om *Over de hemelse hiërarchie* als een politiek traktaat te lezen'.

Of Agambens interpretatie een 'enigszins dubieus pleidooi' is, laat ik in het midden, maar zij brengt wel een uitdrukkelijk politiek perspectief binnen, dat misschien niet meteen in de aperte bedoeling van de auteur Dionysius besloten lag, maar binnen de receptiegeschiedenis van zijn tekst in elk geval heel wat te denken geeft. Want 'archè' in *hiërarchia* is niet alleen 'beginsel', maar ook 'gezag' of 'macht'. In het engelentraktaat van Dionysius gaat het volgens Agamben ook en vooral over macht. Maar niet over een macht die zich als zodanig kenbaar maakt, niet over 'heerschappij' of 'soevereiniteit', dit wil

zeggen over een macht die zich definieert als het recht om te doden. Dit was de oude definitie van macht, zoals die onder meer in het Romeinse recht gold. Met het laat-antieke christendom gaat de macht zich positiever definiëren als macht ten dienste van het leven, als 'biomacht' — een definitie van macht die zich pas met de moderne tijden ten volle zal ontwikkelen in wat, sinds Foucault, 'biopolitiek' heet. Macht als management, als huishouding van het leven.

'Huishouding', 'economie', *oikonomia*: het is het woord dat het christendom in de tijd van Dionysius gebruikt om over God te spreken, over hoe Hij is en wat Hij doet. God is niet de Soevereine Boeman, hij is de Vader, met een 'huishouding' bij hem 'thuis' (vandaar de centrale plaats van de Drie-eenheid), én een 'huishouding' in relatie tot zijn schepping. Twee huishoudens dus, een van Gods *zijn* en een van Gods *handelen*. En waar situeren zich de engelen? Tussenin, en dus ook in beide tegelijk. Enerzijds delen de engelen in Gods glorie door, staande voor zijn troon, hem onophoudelijk lof toe te zingen. Anderzijds zijn ze als boodschappers en 'administrators' (het woord is van Agamben) betrokken in Gods 'economische' relatie met de mens en de hele schepping.²

Het is die dubbelheid van de engelen die Agamben interesseert. Want ze slaan dan wel een brug tussen God en mens of, juister, tussen Gods *zijn* en Gods *handelen*, ze bestendigen tegelijk vooral de afstand tussen beide. God heet wel de Vader te zijn die zich 'huishoudelijk' — lees: '(heils)economisch' — met zijn schepping inlaat, Hij blijft tegelijk ook altijd teruggetrokken in zijn eigen huis opgesloten, los van mens en schepping, en dit zonder iets van zijn *zijn* in te boeten. Daar

'God is niet de Soevereine Boeman, hij is de Vader, met een 'huishouding' bij hem 'thuis' (vandaar de centrale plaats van de Drie-eenheid), én een 'huishouding' in relatie tot zijn schepping. Twee huishoudens dus, een van Gods *zijn* en een van Gods *handelen*.'

blijft de Vader altijd de 'Heer', de Soeverein die zich boven het leven van anderen stelt. De engelen mogen dan een brug slaan naar de schepping, ze dienen in laatste instantie vooral om God van die schepping weg te houden en hem te loven enkel en alleen omwille van Zijn heerlijkheid, zijn Soevereiniteit. Hun hiërarchie fungeert in laatste instantie als Gods Engelenburcht. En verwijzend naar engelen, hebben aardse burchten eeuwenlang een analoge machtsclaim gelegitimeerd.

De christelijke idee van 'oikonomia' heeft de weg voorbereid voor een positieve — biopolitieke — definitie van de macht. Maar onder de huid van dit positieve discours blijft de oude soevereine macht werkzaam die zich naar soevereine willekeur heerser weet over leven en dood. Het oeuvre van Agamben wil aantonen hoe die macht in allerlei moderne fenomenen blijft doorwerken, bijvoorbeeld in de uitzonderingswet die tot op vandaag het laatste woord in onze vluchtelingenkampen blijft hebben.

Het is hier niet de plaats om Schomakers fenomenologische tegen Agambens politieke interpretatie af te wegen. Maar Schomaker heeft die afweging wel mogelijk gemaakt. Niet alleen door zijn uitvoerige interpretatie zelf, maar ook en vooral door de voortreffelijke vertaling van Dionysius' traktaat. En op haar manier onderstreept ook Agambens lezing het belang om dergelijke oude teksten te vertalen en te blijven lezen. Dank aan Ben Schomakers om dit mogelijk te maken.

¹ Schomakers verwijst naar Giorgio Agamben (2007), *Die Beamten des Himmels. Über Engel*, Verlag der Weltreligionen. Een herwerkte versie van dit boek is opgenomen als het hoofdstuk 'Angelology and Bureaucracy' in Agamben, *The Kingdom and the Glory. For a Theological Genealogy of Economy and Government*, translated by Lorenzo Chiesa (with Matteo Mandarini), Stanford University Press, p. 144-166.

² Op de pagina waar hij naar Agamben verwijst, vermeldt Schomakers trouwens die dubbelheid van het 'leven van de engelen': ze 'leven als licht, zuiverheid en vervolmaking voor zover ze het zijn van de god weerspiegelen, en ze leven als een bijzondere verhouding tot de god en het oorzakelijk vooruitweten van de god. Het eerste definieert hun zijn, het tweede de kennende activiteit van de engelen.'

Ben Schomakers: *De taal van de hemel*, Pelckmans Kalmthout, 2012, 298 p., € 19,95. ISBN 9789028966864

232.43 / PSEUDO-DIONYSIUS DE AREOPAGIET / ENGELN

GEERT BEKAERT E.A. *De Sint-Sixtusabdij van Westvleteren*

245.4 / TRAPPISTEN / SINT-SIXTUSABDIJ (WESTVLETEREN)

In 1831 werd in het West-Vlaamse Westvleteren de Sint-Sixtusabdij gesticht. Vandaag wonen in de communiteit 26 broeders, en is de abdij vooral bekend — om niet te zeggen wereldberoemd — door het trappistenbier dat er wordt gebrouwen. In 2008 werd besloten om de in verval geraakte gebouwen te renoveren en deels door nieuwbouw te vervangen. De Belgische architect Bob van Reeth maakte een ontwerp, dat werd uitgevoerd en begin 2012 werd ingehuldigd. Naar aanleiding daarvan verschijnt er bij het Davidsfonds een publicatie in drie delen, die door een doosje bij elkaar worden gehouden, en die gaan over de geschiedenis van de abdij, over de spiritualiteit van de paters en over het recente bouwproces.

Het boek is iets te laagdrempelig om helemaal geslaagd te zijn (en het is bovendien weinig elegant vormgegeven). Het deel over de geschiedenis van de abdij is geschreven door de in 1996 ingetreden Johannes Lootens, die jarenlang intensief de archieven en de kasboeken heeft bestudeerd. Zijn betrokkenheid maakt de tekst sympathiek, maar het is ook duidelijk dat Lootens geen historicus of schrijver is. Vele zinnen zijn onhandig en de tekst is op een nogal willekeurige (en soms knullige) manier geconstrueerd. Er komen echter boeiende anekdotes aan bod en het beeldmateriaal is intrigerend. Precies daarom is het een gemiste kans dat er geen breder en afstandelijker perspectief op de geschiedenis van de abdij wordt aangeboden, hoewel er vaak een summier beroep wordt gedaan op studies (niet zelden afstudeerscripties) die reeds aan de abdij zijn gewijd.

Het minst lijvige deel van de drie is gewijd aan de spiritualiteit van de paters. Het is geschreven door de huidige abt, Manu Van Hecke, die het dagelijks leven binnen de communiteit bespreekt en schrijft over het gebed, de arbeid, de studie, de gastvrijheid en de soberheid. Over het leven in groep, tussen andere mensen die hun roeping hebben gevolgd, citeert hij Jezus Christus: 'Ik ben niet gekomen om mensen te roepen aan wie niets mankeert, maar mensen met wie het is misgegaan.' Ook hier hadden algemenere bijdragen het boek aan kracht kunnen doen winnen — bijvoorbeeld door het probleem en het project van het samenleven in een klooster als een allegorie voor elke samenleving te zien (het 'comment vivre ensemble' zoals Roland Barthes het noemde), of door de keuze voor of tegen de roeping in een existentiële en culturele perspectief te plaatsen (zoals bijvoorbeeld in de roman *Walter* van Daniël Rovers gebeurt).

Het laatste deel is gewijd aan de nieuwbouw. Het bevat een lange tekst van Geert Bekaert, die ook deze architectuur, hoe specifiek ook, tot een menselijke kwestie maakt. De tekst is onvoldoende geïllustreerd (en niet van plannen voorzien), zodat het gebouw buiten beeld blijft, ondanks de precieze beschrijvingen van Bekaert. Daarnaast worden enkele betrokkenen geïnterviewd, zoals de voorzitter van het beschermcomité, de arts, de kokkin en de architect. Het boek besluit met een verslag van een aantal sleutelmomenten in het bouwproces, zoals de eerstesteenlegging en de plechtige inhuldiging.

[Christophe Van Gerrewey]

Davidsfonds Leuven, 2012, 127 p., ill. € 49,95. ISBN 9789058268853

